

Bilgi Yarışmalarının Belirleyici Unsurlarından Biri Olarak Bitki Adları: “Ben Bilirim” Örneği

Plant Names As One Of The Decisive Elements Of Knowledge Competitions: The Example Of “Ben Bilirim”

Muhammet Fatih ALKAYIŞ

Prof. Dr., İnönü Üniversitesi

fatih.alkayis@inonu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-2494-9627>

Makale Başvuru Tarihi: 06.06.2023

Makale Kabul Tarihi : 29.06.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

ÖZET

Söz varlığımız içerisinde sayısal olarak belli bir yer tutan bitki adları, hayatın her evresinde çeşitli işlevlere ve öneme sahip kavramlardır. Çeşitli bilimsel çalışmalara veya yarışma programlarına konu edilen bitki adları, bulunduğu ortamda pasif vaziyette durmamış, belli bir ağırlık teşkil ederek gücü ölçüsünde belirleyici bir konum üstlenmiştir. Bugüne kadar bitki adlarıyla ilgili olarak çok sayıda yayın yapılmış olup, bu yayınlarda bitki adları yapı, anlam, etimoloji, sözlük bilgisi açılarından ele alınmıştır. Bunların yanı sıra, yarışma programlarında yarışmacılara yöneltilen bitki sorularının akademik çalışmalara dâhil edilmesi, bilime zenginlik katacaktır. Çalışmamız için örnek olarak belirlediğimiz “Ben Bilirim” adlı yarışma programında yarışmacılara bitki adlarının sorulması, verilen cevabın doğruluğuna göre yarışmacıların puan alıp almaması gibi durumlar, bitki adlarının bilgiyi ölçmede kullanılan temel dil malzemeleri arasında bulunduğunu açıkça göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Bitki adları, Bilgi yarışmaları, Ben Bilirim, Belirleyicilik.

ABSTRACT

Plant names, which occupy a certain numerical place in our vocabulary, are concepts that have various functions and importance in every stage of life. Plant names, which were the subject of various scientific studies or competition programs, did not remain passive in their environment, but assumed a decisive position in terms of their strength by forming a certain weight. There have been many publications on plant names so far, and in these publications plant names have been discussed in terms of structure, meaning, etymology, and lexicon. In addition to these, the inclusion of plant questions posed to the contestants in the competition programs in academic studies will enrich the science. In the competition program "Ben Bilirim", which we set as an example for our study, situations such as asking the names of the plants to the contestants and whether the contestants get points according to the correctness of the answer clearly show that plant names are among the basic language materials used to measure knowledge.

Keyword: Plant names, Knowledge competitions, Ben Bilirim, Decisiveness.

1. GİRİŞ

Amaç

Çalışmanın amacı, “Ben Bilirim” adlı yarışma programın Final kısımlarında yarışmacılara sorulan bitki adlarının neler olduğunun¹ ve bu adların yarışmacıların bilgi düzeylerini ölçmedeki belirleyicilik durumunun ortaya konmasıdır.

Kapsam

Çalışmanın kapsamını, Youtube ve <https://www.tv360.com.tr> adresleri üzerinden erişim sağlanan ve Final kısımlarında bitkilerle ilgili sorular bulunan “Ben Bilirim” adlı yarışma programının 10 adet örnek yayını oluşturmaktadır. Final kısımlarında sorular bazı başlıklar altında yani tasnif edilmiş biçimde verildiği için bu yayınların sadece Final kısımları² incelemeye tabi tutulmuştur.

Yöntem

Çalışmada alan taraması, veri toplama-inceleme ve çıkarım elde etme gibi yöntemler izlenmiştir.

Bitkiler, kendilerine yüklenen adlarla insanın zihninde şekillenen, duygu ve düşünce dünyasında önemli karşılıklar bulan varlıklardır. Söz yapısı bakımından ele alındığında bitkilere verilen adlar, nasıl ki dilimizin teknik yönden gelişmişliğini ortaya koyuyorsa, anlam bakımından da -deyim yerindeyse- Türkçenin damak tatlarını oluşturmaktadır.

Bitkiler kimi insanlar için terzilik, berberlik, öğretmenlik gibi bir meslek alanı; resim, müzik, tiyatro gibi bir sanat dalı; kahvehaneye gitmek, spor yapmak, gezmek-dolaşmak gibi bir etkinlik aracı değerindedir. Hayatın hemen her alanında yer bulmuş bu varlıkların insan yaşamı için yüksek bir değer taşıdığı, kolaylıkla tahmin edilebilir.

İnsanoğlunun bitkilere olan ilgisi ilk günden itibaren artarak devam eder. Bu ilgi, kimi insanlarda zamanla tutkuya dönüşebilir. Nasıl ki belli bir meslek veya sanat dalında öne çıkmış bir insanın adı o alanla birlikte hatırlanıyorsa, bitkilere gönül vermiş kişilerin adları söylendiğinde de o an zihinlerde yaprakların³ yeşerdiği, güllerin açtığı ve yüzlerde tebessümün olduğu durumlarla karşılaşılabilir.

“İnsanoğlu, dil gücünün, dil yetisinin yanında, çevresine, yaşadığı dünyaya ait sürekli deneyimler edinme, tanıma yetisine de sahiptir... İnsan zihninde var olan bir yeti, dünyadaki nesnelere sınıflandırmayı, genel kavram'lara ulaşmayı sağlar” (Aksan, 1999: 40). “Bitkilerin adlandırılmasında bitkinin kullanılışı, görünüşü ve yetiştiği ortamın da dikkate alındığı anlaşılmaktadır” (Duran, 1998: 224). “Türkiye Türkçesinde kullanılan bitki adlarını basit, türemiş ve birleşik yapıya üzere üç ana başlık altında inceleyebiliriz... Kavram bakımından birleşik bitki adları ise insana özgü özellikler taşıyanlar; hayvan, organ, eşya-nesne, tür, yer adları ve benzetmelerle kurulanlar olmak üzere çeşitli yönlerden değerlendirilebilmektedir” (Alkayış, 2019b: 17-18).

Bugüne kadar bitki adlarıyla ilgili olarak, şahsımın çalışmaları da dâhil olmak üzere⁴, çok sayıda yayın yapıldı. Bu yayınlarda bitki adları yapı, anlam, etimoloji, sözlük bilgisi açılarından ele alındı. Bitki adları konusunda dilbilimciler, botanikçiler, eczacılar, ormancılar, ziraatçılar vb. meslek erbapları⁵ çeşitli yayınlar ortaya koydular. Ancak çevremize, gelenek göreneklerimize, sosyo-ekonomik yaşamımıza dikkatli ve seçici bir gözle baktığımızda bitki adlarının yalnızca dilbilim, botanik, sağlık,

¹ Bu yarışma programının *Final* kısmında, önde giden yarışmacı diğer yarışmacıya belli bir fark atıp birinciliği garantilemişse bitkilerle veya diğer alanlarla ilgili sorulara geçilmeden ya da bu alanlardaki sorular tamamlanmadan program sona erebiliyor.

² Bitki adları bu yayınların sadece bazılarında yer almaktadır. Biz bu çalışmada, içerisinde bitkilerin geçtiği 10 adet örnek yayını ele aldık.

³ Yaprak” sözcüğü, TEMA Vakfı kurucularından olan Ali Nihat Gökyiğit’in mahlasında geçmektedir. Ali Nihat Gökyiğit’e TEMA Vakfı gönüllülerince “Yaprak Dede” unvanı verilmiştir (bk. Wohlleben, 2018: 5, 11).

⁴ Makalenin Kaynaklar kısmında belirtilen “Alkayış 2007; Alkayış 2008; Alkayış 2009; Alkayış 2019a; Alkayış 2019b” adlı çalışmalara bakınız. Alkayış’a ait 2008, 2009 ve 2019a tarihli çalışmalar, Alkayış 2007’den hareketle üretilmiştir. Elinizdeki bu makale ise Alkayış 2007 ile kısmen ilgili bir çalışmadır.

⁵ Bu ve benzer ifadeler için bk. Alkayış 2019b, s.16. Ayrıca “Alkayış 2019b s.16”da “etnobotanik” kavramı hakkında <http://etnofertug.blogstop.com> adresinden alıntılanmış bilgi yer almaktadır.

tarım alanlarında değil, aynı zamanda ekranlarda, daha da özele inerse yarışma programlarında kullanıldığını görebiliriz.

2. DEĞERLENDİRME

“Yarışma” kavramı Türk Dil Kurumu’na ait Türkçe Sözlük’te (2005: 2139) şöyle tanımlanmaktadır: “1. Yarışmak işi, 2. Bilgi, yetenek, güzellik vb.nde üstünlüğünü göstermek için yarışmak işi, yarış, yarışım, 3. Ticarete üstünlük kazanma çabası, rekabet”. “Yarışmaların sonunda mutlaka bir ödül bulunur. Bu ödül maddi olabileceği gibi manevi bir ödül de olabilmektedir” (İğde, 2019: 71).

“Kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ve bu yaygınlaşmanın arka planında bulunan teknolojik gelişmişlik seviyesi, toplumları bilginin erişilebilirliğinin kolaylaştığı bir yaşam alanına doğru yönlendirmiştir... Şüphesiz ki kitle iletişim araçları arasında bu dönüşüm üzerindeki en büyük pay, televizyona aittir” (Satır, 2019: 33). Ben Bilirim adlı yarışma programı tv360 kanalında yayınlanmaktadır. “Hafta içi her akşam, Alper Ateş’in eğlenceli sunumu ile yayınlanan programda 4 katılımcının hem hızlı düşünme hem de doğru cevaba ulaşma rekabetine ekran karşısındaki seyirciler de eşlik ediyor” (<https://www.tv360.com.tr>).

Ben Bilirim adlı yarışma programında bitki adları değişken aralıklarla sorulmakta ve programın genelinde bir miktar yer tutmaktadır. Bu programda yarışmacılara bitki adlarının sorulması, verilen cevabın doğruluğuna göre yarışmacıların puan alıp almaması gibi durumlar, bitki adlarının bilgiyi ölçmede kullanılan temel dil malzemeleri arasında bulunduğunu açıkça göstermektedir. Bu durum, bitki adlarının kendisine ait bir anlam derinliğinin olduğunu, insanoğlunun zihninde-ezberinde sebepsizce yer tutmadığını ortaya koymaktadır.

Aşağıda, içerisinde bitki adlarının sorulduğu 10 adet örnek yayın seçilmiş ve bunlar, soru alanları (kategorileri) ile birlikte verilmiştir. Tarih sırasına göre dizilmiş bu yayınların dördü 2019 yılına, biri 2020 yılına, üçü 2021 yılına, biri 2022 yılına, biri 2023 yılına aittir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, sadece final kısımlarını ele aldığımız bu yayınların her birinde beşer adet soru alanı ve ikişer adet bitki sorusu mevcuttur.

Örnek Yayınlar ⁶

02.10.2019 – Ben Bilirim

Soru alanları: Genel Kültür / Spor / Sinema / Turizm / Bitkiler

Sorulan bitki adları: Ihlamur / Mercimek

08.10.2019 – Ben Bilirim

Soru alanları: Müzik / Genel Kültür / Tarih / Bitkiler / Sinema

Sorulan bitki adları: Kır Çiçeği / Küspe

11.10.2019 – Ben Bilirim

Soru alanları: Tarih / Bitki / Genel Kültür / Coğrafya / Sanat

Sorulan bitki adları: Paşa Kılıcı / Kızılağaç

16.10.2019 – Ben Bilirim

Soru alanları: Bitkiler / Televizyon / Giyim / STK / Müzik

Sorulan bitki adları: Kaktüs / Japon Armudu

07.12.2020 – Ben Bilirim

⁶ Bu başlık altında verilen yarışma programlarının tarihlerini “gün, ay, yıl” olarak belirtirken aralara nokta koyduk. Ancak, Youtube üzerinden tarama yaptığımızda burada noktaların kullanılmadığını gördük. Youtube taraması yapmak isteyenlerin bu durumu göz önünde bulundurmaları; gerekirse hem noktalı hem noktasız olarak tarama yapmaları, programa erişim açısından uygun olacaktır.

Soru alanları: Coğrafya / Bitkiler / Oyunlar / Genel Kültür / Kemal Sunal

Sorulan bitki adları: Melisa / Efelek

31.03.2021 – Ben Bilirim

Soru alanları: Sağlık / Atasözleri / Bitkiler / Genel Kültür / Arkeoloji

Sorulan bitki adları: Adamotu / Bağboğan

25.05.2021 – Ben Bilirim

Soru alanları: Yazarlar / Tatlılar / Bitkiler / Spor / Tekstil

Sorulan bitki adları: Yulaf / Sarmaşık Otu

22.12.2021 – Ben Bilirim

Soru alanları: Bitkiler / Ekonomi / Genel Kültür / Müzik / İznik

Sorulan bitki adları: Dağ Çileği / Kayıngiller

02.12.2022 – Ben Bilirim

Soru alanları: Coğrafya / Genel Kültür / Tarih / Müzik / Bitkiler

Sorulan bitki adları: Çobandüdüğü / Vanilya

25.01.2023 – Ben Bilirim

Soru alanları: Anlam Bilgisi / Tarih / Genel Kültür / Bitkiler / 90'lar Sinema

Sorulan bitki adları: Petunya / Havacıva

İçerisinde bitki adlarının geçtiği 10 adet örnek yayının her birinin “Final” kısmında beşer adet soru alanı (soru kategorisi) ile ikişer adet bitki sorusu ve cevabı bulunmaktadır. Aşağıda belirtilen toplam 20 adet bitki adı, kökeni itibarıyla yani etimolojik açıdan şu kaynak dillere dayanmaktadır:⁷

Ihlamur (< Yun. flamuri)

Mercimek (< Far. mercümek)

Kır Çiçeği (< T. kır + çiçeği)

Küspe (< Far. küsbe)

Paşa Kılıcı (< ? paşa + T. kılıcı)

Kızılağaç (< T. kızıl + ağaç)

Kaktüs (< Fr. cactus < Yun.)

Japon Armudu (< öz. is. Japon + Far. emrüd + T. -u)

Melisa (< Yun. melissa)

Efelek (< Yun. afâki)

Adamotu (< Ar. âdem + T. otu)

Bağboğan (< Far. bāğ + T. boğan)

⁷ “Küspe” kelimesinin köken bilgisi kaynağı “Kubbealtı Lugatı”dır. Diğer 19 adet bitki adının köken bilgisi kaynağı ise “Alkayış, 2019b” adlı eserdir. “Alkayış, 2019b” isimli kaynak eserin içinde bitki adlarının kökeni, yapısı, tanımı gibi konularla ilgili olarak çok sayıda kaynağa yer verilmiştir. Biz “Alkayış, 2019b” adlı eserin dayandığı kaynakları buraya almadık, sadece bu eseri kaynak göstererek bitki adlarının köken bilgisini verdik. Sayfa numarası da belirtmedik. Ayrıca, herhangi bir “birleşik kelime” kaynak eserde tek kelime olarak geçebilmektedir. Örneğin, sarmaşık otu, kaynak eserde sarmaşık olarak geçmektedir. Bu yüzden bir kavramın etimolojisi verilirken kaynak eserin farklı sayfalarına bakmak icap edebilmektedir.

Yulaf (< Far. alaf)
Sarmaşık Otu (< T. sarmaşık + otu)
Dağ Çileği (< T. dağ + çileği)
Kayıngiller (< T. kayın + -giller)
Çobandüdüğü (< Far. çōbān + T. düdüğü)
Vanilya (< Lat. vagina)
Petunya (< Fr. petunia)
Havacıva (< Ar. hevā + Far. jī ve- cī ve)

3. SONUÇ

“Bitki adları bir milletin hayal gücünün derinliğini, kıvrak zekâsını, espri anlayışını, tabiata bakış açısını ve hayati kavrayış biçimini ortaya koyan dil hazineleridir” (Alkayış, 2019b: 426). Böylesine geniş kullanım sahasına sahip olan bu adların birçok bilim dalının temel malzemelerinden olması, günlük hayatta belli bir sıklıkla kullanılması, ekranlarda merak uyandıracak şekilde sorulması vb. bizlere bu kavramların önemini kolaylıkla fark ettirmektedir.

Bu makalede; “Ben Bilirim” adlı yarışma programının Final kısımlarında yarışmacılara sorulan bitki adlarının neler olduğunu ve bu adların yarışmacıların bilgi düzeylerini ölçmedeki belirleyicilik durumunu ortaya koymaya çalıştık. Bu belirleyicilikte, puanları ölçüsünde, bitki adlarının bir yerinin ve değerinin olduğu açıktır. Bu bitki adlarından bazıları Türkçe kökenli bazıları ise başka dillerden alıntılanmış sözcüklerdir.

Türk insanının kendi dil yeteneğini kullanarak Türkçenin söz varlığından hareketle üretmiş olduğu Türkçe bitki adları, gerçek hayattan izler taşıyan ve bilimin malzemesini oluşturan unsurlardandır. Bu dil malzemelerine yer verilmeden bazı alanlarda sağlıklı bilimsel çalışmaların yapılamayacağı, en azından istenen düzeyde ilerlemenin kaydedilemeyeceği, bir gerçektir. Çeşitli yarışma ve elemelerde bitki adlarına belli aralıklarla başvurulması, bitki adlarının “bilmek ve bilmemek” arasındaki geçişleri sağlamada kullanılan ölçütlerden bir tanesi olduğunu göstermektedir. Bitki adlarının yarışma programlarında veya çeşitli sınavlarda ilgililere yöneltilmesi ve bu programların televizyon ya da sosyal medya araçlarıyla geniş kitlelere duyurulması, gerek katılımcılara gerekse izleyicilere Türkçenin söz varlığının ve anlam dünyasının ne kadar geniş olduğunu fark ettirecek; bu kavramların Türk insanının zihninde canlılık kazanmasını sağlayacaktır.

KISALTMALAR

Ar. Arapça
Fr. Fransızca
Far. Farsça
Lat. Latince
öz. is. Özel İsim
T. Türkçe
Yun. Yunanca
vb. ve benzeri/benzerleri

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (1999). Anlambilim, Engin Yayınevi: Ankara.
- Alkayış, M. F. (2007). Türkiye Türkçesinde Bitki Adları (Danışman: Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri.
- Alkayış, M. F. (2008). “Türkçede Bitkileri Adlandırma Yolları”, Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri 20-25 Ekim 2008, s.363-386, (Doktora Tezinden Üretilmiştir), TDK Yayınları-Ankara.
- Alkayış, M. F. (2009). “Türkçede Kullanılan Alıntı Bitki Adları”, (Doktora Tezinden Üretilmiştir), Turkish Studies, Volume 4/4 Summer, s.71-92.
- Alkayış, M. F. (2019a). “Kökeni Tespit Edilemeyen Bazı Bitki Adları ve Bunların Tartışmaya Açılması”, (Doktora Tezinden Üretilmiştir), III. Uluslararası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Sempozyumu (25-27 Haziran 2019, Nevşehir/Türkiye), www.ressccongress.com, Bildiri Tam Metin Kitabı, s. 763-785.
- Alkayış, M. F. (2019b). Türkiye Türkçesinde Bitki Adları, (Doktora tezinin basılmış hâli). Hiperyayın: İstanbul.
- Duran, A. (1998). “Türkçede Bazı Bitki Adlarının Veriliş Sebepleri”, Türk Dili, Mart-1998/I, Sayı: 555, s.223-229, Türk Dil Kurumu (TDK) Yayınları: Ankara.
- İğde, M. E. (2019). “Mobil bilgi yarışmalarının kullanımları üzerine görgül bir çalışma: Hadi bilgi yarışması örneği”, Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi - Nosyon: International Journal of Society and Culture Studies 2019, 3, 66-79.
- Satır, M. E. (2019). “Bilginin Seyirlik Hale Dönüştürülmesi ve Kim Milyoner Olmak İster Programı Özelinde Bilgi Yarışmaları Üzerine Bir İnceleme”, Kritik İletişim Çalışmaları Dergisi, (<https://dergipark.org.tr/> erişim tarihi: Aralık 2022, Ocak 2023), Cilt 1, Sayı 1, Toplam ss.31-42.
- Türkçe Sözlük (2005). Türk Dil Kurumu Yayınları, 10.baskı: Ankara.
- Wohlleben, P. (Çeviren: Ali Sinan Çulhaoğlu), (2018). Ağaçların Gizli Yaşamı, 1. Baskı, Kitap Kurdu: İstanbul.

İnternet Araçları ve Kaynakları

Google

<https://www.google.com/search?client=opera&q=türkçe+ingilizce+çeviri&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8> (Türkçe-İngilizce Çeviri; Erişim Tarihi: 14.05.2023).

<https://www.google.com/search?client=opera&q=türkçe+ingilizce+çeviri&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8#bsht=CgVic2hocBIECAQwAQ> (Türkçe-İngilizce Çeviri; Erişim Tarihi: 15.05.2023).

<http://etnofertug.blogstop.com> (2007 ve öncesinde erişim sağlanmıştır)

<https://www.tv360.com.tr/yasam/ben-bilirim--717> (erişim tarihi: 5.12.2022)

<https://www.youtube.com> (erişim tarihi: Aralık 2022-Mayıs 2023)

Kubbealtı Lugatı Cep Telefonu Uygulamaları Sözlüğü.

Türk Dil Kurumu Cep Telefonu Uygulamaları Sözlüğü.